

Katarzyna Świerczewska-Pietras

**LOKALNE PROGRAMY REWITALIZACJI
W KSZTAŁTOWANIU PRZESTRZENI MIEJSKIEJ
NA PRZYKŁADZIE KRAKOWA I POZNANIA**

Lokalny Program Rewitalizacji szansą dla zdegradowanych obszarów miast

Degradacja obszarów zurbanizowanych jest ściśle związana z kształtowaniem się na przestrzeni lat przestrzeni miejskiej, stanowi jednocześnie nieodłączny element jej naturalnej konsekwencji. Sfera przestrzeni łączy w sobie czynniki społeczne, ekonomiczne, gospodarcze, infrastrukturalne, środowiska naturalnego, które wpływają na jej kształt, walory estetyczne, poziom zanieczyszczenia oraz poziom życia mieszkańców. Wyjście ze stanu kryzysowego jest możliwe wyłącznie w przypadku połączenia wszystkich elementów składających się na charakter przestrzeni. Proces zachodzących zmian nazwany rewitalizacją, ukierunkowany jest na rozwój obszaru poprzez wspieranie inicjatyw prowadzących do jego rozwoju. Priorytetem działań rewitalizacyjnych jest przywrócenie obszarom zdolności funkcjonowania w strukturze miasta. Jednym z najistotniejszych elementów rewitalizacji jest współpraca autorów procesu. Sektor publiczny i prywatny, społeczność lokalna, organizacje czy instytucje działające na obszarze przeznaczonym do rewitalizacji muszą współpracować na rzecz wspólnego celu, którym jest rewitalizacja.

Działania związane z rewitalizacją obszarów zdegradowanych prowadzone są w Polsce w oparciu o dokumenty kształtujące i wyznaczające główne kierunki zmian, które w znaczący sposób mogą wpłynąć na sytuację terenów przeznaczo-

nych do rewitalizacji. Pierwsze prace związane z projektami rewitalizacji podejmowane były w Polsce już na początku lat 90. XX w. w postaci programów samorządowych. Jednak w większości przypadków z uwagi na brak uregulowań prawnych i jednocześnie przy braku wykwalifikowanej kadry pracowniczej większość prób zmiany wizerunku obszaru zdegradowanego kończyła się niepowodzeniem. Działania związane natomiast z opracowaniem ustawy o rewitalizacji prowadzone są od 1992 r., jednak do dzisiaj nie stworzono projektu, który spełniałby wszystkie wytyczne składające się na zagospodarowanie przestrzenne, ochronę środowiska, współpracę w dziedzinie partnerstwa publiczno-prywatnego czy finansowania projektów rewitalizacyjnych, itp. W Urzędzie Mieszkalnictwa i Rozwoju Miast zostały opracowane jedynie założenia w postaci tezy¹ do nowego projektu ustawy o rewitalizacji obszarów miejskich.

Obecnie z uwagi na brak ustawy o rewitalizacji, poszczególne miasta opracowują Lokalne Programy Rewitalizacji w oparciu o wytyczne unijne i dokumenty strategiczne. Opracowanie programów stanowi także warunek pozyskania funduszy unijnych na projekty rewitalizacyjne, łączące zagadnienia urbanistyczno-architektoniczne z programem gospodarczym i społecznym.

Lokalne Programy Rewitalizacji definiują obszar kryzysowy w oparciu o wytyczne ekonomiczne, społeczne, infrastrukturalne, których celem jest włączenie obszaru w strukturę miasta, przy zmianie jego funkcji, bądź jej przywrócenie zgodnie z jego specyfiką. Programy Rewitalizacji stają się programami trwałego i zrównoważonego rozwoju, łączą rozwój społeczno-gospodarczy, przestrzenny oraz wpływają na stan środowiska. Wdrożenie programów warunkuje korzyści w postaci pobudzenia aktywności mieszkańców, wzrostu atrakcyjności inwestycyjnej, nowych miejsc pracy, ożywienia ruchu turystycznego czy ograniczenia patologii społecznych.

Istotnym czynnikiem programów rewitalizacji jest ich skorelowanie z innymi dokumentami planistycznymi miasta, w szczególności z planami zagospodarowania przestrzennego. Działania związane z wdrożeniem polityki rewitaliza-

---

¹ Do głównych tezy ustawy zaliczono:

1. Rewitalizacja ma na celu odzyskanie dla potrzeb społeczności lokalnej zdegradowanych obszarów miast. Jest to cel publiczny.
2. Przedsięwzięcia rewitalizacyjne polegają na zintegrowanych działaniach sanacyjnych, prowadzonych na określonym obszarze (znajdującym się w stanie kryzysu).
3. Rewitalizacja to zespół działań podejmowanych w ramach przydzielonej danemu obszarowi autonomii w zakresie:
  - zagospodarowania przestrzennego,
  - ochrony środowiska, przyrody, ew. zabytków itp.,
  - finansowania przedsięwzięć celu publicznego.
4. Autonomię tych działań wzmacniają przepisy tej ustawy oraz przepisy szczególne, dotyczące:
  - ustrojowych (u.s.g., ustawa o zasadach prowadzenia polityki rozwoju),
  - planowania przestrzennego,
  - prawa budowlanego,
  - gospodarki nieruchomościami,
  - finansów publicznych,
  - zamówień publicznych,
  - partnerstwa publiczno-prywatnego.

cyjnej na wskazanym obszarze należą do długoterminowych zadań miast, które w połączeniu z monitorowaniem projektów, wpływających na poprawę sytuacji obszarów kryzysowych, mogą w znaczący sposób zmienić jego charakter i wpłynąć na atrakcyjność. Dokument Lokalnego Programu Rewitalizacji określa stopień degradacji obszaru za pomocą wskaźników społecznych i ekonomicznych, których nadzorowanie staje się najważniejszym elementem w procesie wdrażania programu. Efektywna realizacja wdrażania programu jest możliwa poprzez zastosowanie kilku wariantów²:

- 1) Urząd Miasta samodzielnie wykonuje zadania, angażując w nie własnych specjalistów i tworząc w tym celu wyspecjalizowany wydział lub jednostkę nadzorująco-koordynującą;
- 2) Miasto tworzy własną spółkę i deleguje do niej specjalistów pracujących w strukturach administracyjnych, przekazując jej do samodzielnej realizacji wszystkie zadania wiążące się z procesem rewitalizacji;
- 3) Miasto wspólnie z odpowiednim partnerem posiadającym rozległe doświadczenie w zakresie procesów rewitalizacji, zakłada publiczno-prywatną spółkę mieszaną i przekazuje jej do samodzielnej realizacji wszystkie zadania wiążące się z procesem rewitalizacji;
- 4) Miasto powierza odpowiedniemu pełnomocnikowi spoza Urzędu Miasta samodzielną realizację zadań rewitalizacyjnych.

Prowadzenie działań rewitalizacyjnych za pomocą Lokalnych Programów Rewitalizacji daje możliwość określenia kompleksowej wizji obszaru i monitorowania działań przez okres trwania programu. Miasta, które opracowują programy, a następnie dążą do ich realizacji mają szansę wyprowadzenia obszarów z kryzysu, przy jednoczesnej możliwości stworzenia nowej przestrzeni lub przywrócenia jego funkcji w nowej jakości.

Lokalny Program Rewitalizacji Krakowa

Działania związane z opracowaniem Miejskiego Programu Rewitalizacji (dalej MPR) w Krakowie prowadzone są w oparciu o Uchwałę Nr XCII/926/05 Rady Miasta Krakowa z 26 października 2005 r. Uchwała zobowiązuje do podjęcia działań na obszarze całego miasta. W związku z powyższym Urząd Miasta Krakowa przystąpił do opracowania Założeń do MPR. W dokumencie założeń w pierwszej kolejności wyszczególniono osiem obszarów kryzysowych do objęcia działaniami rewitalizacyjnymi.

Obszary zostały wybrane na podstawie kryteriów pochodzących bezpośrednio ze Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego na lata 2004-

---

² Modele zarządzania procesem rewitalizacji zaproponowane przez wykonawcę w projekcie Miejskiego Programu Rewitalizacji Krakowa.

-2006³. Kolejnym etapem przy opracowaniu kompleksowego dokumentu było rozstrzygnięcie konkursu na koncepcję opracowania docelowego MPR. Konkurs wygrała niemiecka firma Big-Städtebau GmbH.

W związku z opublikowaniem w sierpniu 2007 r. przez Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego dokumentu „Metodyka przygotowania i oceny programu rewitalizacji w ramach MRPO na lata 2007-2013” (dalej Metodyka MRPO), Urząd Miasta Krakowa musiał zmienić dotychczasowe działania zmierzające do objęcia działaniami rewitalizacyjnymi obszar całego miasta. Metodyka MRPO przewiduje, że w miastach do 20 tys. mieszkańców Lokalnym Programem Rewitalizacji może zostać objęty obszar całego miasta, natomiast w miastach powyżej 20 tys. mieszkańców należy wyłonić obszar przeznaczony do rewitalizacji w pierwszej kolejności. W związku z tym wykonawca programu opracował dodatkowo dwa szczegółowe Lokalne Programy Rewitalizacji Krakowa dla obszaru Starego Miasta⁴ i „starej” Nowej Huty. Obszary zostały wybrane nie tylko na podstawie kryteriów degradacji, ale również z uwagi na swoje położenie i znaczenie w funkcjonowaniu miasta. Uważa się, że ich rewitalizacja będzie powodowała efekt *spill-over*, czyli przenoszenie pozytywnych bodźców na obszary przyległe.

Zgodnie z ustaleniami Metodyki MRPO, na obszarach musiały zostać przeprowadzone analizy i szczegółowe badania charakteryzujące obszar pod względem:

- 1) sfery mieszkaniowej – w tym zasobów mieszkaniowych: typologia budynków mieszkalnych, patologie stanu technicznego budynków mieszkalnych,
- 2) stanu infrastruktury technicznej – w tym diagnoza stanu infrastruktury, określenie stopnia jej degradacji oraz identyfikacja skutków takiego stanu,
- 3) sfery społecznej – w tym struktura demograficzna i trendy społeczne, określenie grup społecznych wymagających wsparcia w ramach programu, strukturę organizacji pozarządowych,
- 4) gospodarki – główni pracodawcy, liczba podmiotów gospodarczych i osób zatrudnionych w danych sektorach,
- 5) zagospodarowania przestrzennego – granice stref ochrony konserwatorskiej, uwarunkowania ochrony środowiska, własność gruntów i budynków,
- 6) analizy SWOT ww. obszarów problemowych,
- 7) podsumowania – określenie kluczowych problemów i ich skutków dla obszaru rewitalizowanego.

Do wyboru obszarów przyczynili się również bezpośredni autorzy procesu rewitalizacji, przysyłając ankiety-karty projektów, których nabór Urząd Miasta Kra-

³ Do głównych kryteriów zalicza się:

- 1) wysoki poziom bezrobocia mieszkańców,
- 2) wysoki poziom ubóstwa oraz trudne warunki mieszkaniowe,
- 3) wysoki poziom przestępczości,
- 4) niski poziom wykształcenia mieszkańców,
- 5) niski poziom przedsiębiorczości mieszkańców,
- 6) wysoki poziom degradacji technicznej infrastruktury i budynków,
- 7) wysoki poziom zanieczyszczenia środowiska naturalnego.

⁴ Obszar zgodny z zarządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 8 września 1994 r.

kowa prowadził od kwietnia 2007 r. Większość ankiet została zgłoszona z dwóch obszarów objętych projektem Lokalnego Programu Rewitalizacji (dalej LPR). Celem akcji zbierania ankiet, było zbadanie zapotrzebowania na działania rewitalizacyjne w mieście. Do końca 2007 r. do Urzędu Miasta zostało zgłoszonych ok. 230 projektów. Wszystkie stały się załącznikiem do dokumentu projektu Miejskiego Programu Rewitalizacji. Nie oznacza to jednak, że projekty znajdujące się w obszarze Starego Miasta i „starej” Nowej Huty otrzymają dofinansowanie z funduszy strukturalnych. Warunkiem starania się o środki jest wkład własny beneficjenta oraz realna szansa na wdrożenie zgłoszonego projektu. Do projektów priorytetowych, zapisanych w dokumencie LPR dla Starego Miasta zalicza się „Rewitalizację i modernizację ulic w obrębie Rynku Głównego”, „Rewitalizację i modernizację placu Szczepańskiego” czy „Rewitalizację i modernizację Rynku Podgórskiego”, natomiast do projektu LPR dla „starej” Nowej Huty zalicza się m.in. „Rewitalizację i modernizację placu Centralnego w powiązaniu z Łakami Nowohuckimi”⁵, „Rewitalizację i modernizacja alei Róż”⁶. Powyższe projekty po zaakceptowaniu przez Radę Miasta Krakowa, oraz po wprowadzeniu do budżetu Miasta będą mogły starać się o dofinansowanie w nowym okresie programowania 2007-2013⁷.

Przy pracach nad projektem Lokalnego Programu Rewitalizacji, Urząd Miasta Krakowa konsultował swoje działania i prezentował dotychczasowe prace mieszkańcom obszarów przeznaczonych do rewitalizacji podczas otwartych debat społecznych. Spotkania odbyły się w czerwcu 2007 r. podczas sesji czterodniowej i podczas dwudniowej sesji w marcu 2008 r. Wszystkie sugestie uczestników wykonawca uwzględnił w dokumencie programu.

Projekt Lokalnych Programów Rewitalizacji został opracowany zgodnie z dokumentami strategicznymi kraju, województwa oraz Miasta Krakowa, do których zalicza się:

- 1) Narodową Strategię Spójności na lata 2007-2013,
- 2) Małopolski Regionalny Program Operacyjny na lata 2007-2013,
- 3) Strategię Rozwoju Krakowa 2005,
- 4) Studium uwarunkowań i kierunków rozwoju przestrzennego Miasta Krakowa 2003,
- 5) Wieloletni Plan Inwestycyjny 2007-2016,
- 6) obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

Obecnie Kraków posiada trzy projekty programów rewitalizacji, do których zalicza się: Miejski Program Rewitalizacji dla obszaru całego miasta i dwa Lokalne Programy Rewitalizacji dla Starego Miasta i „starej” Nowej Huty, co stanowi ok. 15% powierzchni w skali całego miasta, z liczbą mieszkańców wynoszącą ok. 15%

---

⁵ Projekt stawia za cel stworzenie korzystnych warunków dla rozwoju funkcji handlowo-usługowych i turystycznych oraz wykreowanie centralnych miejsc spotkań i aktywności mieszkańców.

⁶ Wykorzystanie potencjału ulicy jako pilotażowego projektu „starej” Nowej Huty.

⁷ Sytuacja ta dotyczy tylko projektów gminnych. Projekty zgłoszone przez zewnętrzne jednostki muszą posiadać wkład własny wymagany dla projektów rewitalizacyjnych.

udziału w całości. Zaakceptowany przez prezydenta Krakowa i przyjęty uchwałą przez Radę Miasta Krakowa LPR będzie narzędziem o charakterze uniwersalnym, możliwym do wykorzystywania przez Gminę Kraków przy podejmowaniu wszelkich działań rewitalizacyjnych, a także podstawą do sięgania po środki zewnętrzne (w tym pochodzące z Unii Europejskiej⁸).

Lokalny Program Rewitalizacji Poznania

Działania związane z rewitalizacją Poznania prowadzone są w oparciu o Uchwałę Nr CVI/1256/IV/2006 Rady Miasta Poznania z 24 października 2006 r. w sprawie przyjęcia „Miejskiego Programu Rewitalizacji dla miasta Poznania – druga edycja”⁹. Obszar programu obejmuje Śródkę – Ostrów Tumski – Chwaliszewo oraz Łazarz – Jeżyce.

Projektem pilotażowym w pierwszym etapie prac był obszar Śródki, który został wybrany z uwagi na strategiczne położenie w obrębie miasta oraz na podstawie analiz kryzysowych, biorących pod uwagę degradację infrastruktury technicznej, zanieczyszczenie środowiska i możliwość zastosowania efektu *spill-over*, powodującego przejście pozytywnych praktyk na obszary sąsiadujące.

Powyższe badania i analizy wykazały, że obszar Śródmieścia jest najbardziej zaniedbany. W związku z tym podjęto działania zmierzające do przeprowadzenia modernizacji przestrzeni publicznych, przy zachowaniu funkcji mieszkaniowo-usługowej. Przy wyborze obszaru opierano się również na wytycznych Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego, który posługiwał się kryteriami unijnymi Inicjatywy Wspólnotowej URBAN II. Zalicza się do nich m.in.: wysoki poziom przestępczości, niski poziom przedsiębiorczości, degradację infrastruktury i budynków itp.¹⁰ Obszar Śródki zajmuje powierzchnię ok. 26 ha z liczbą mieszkańców wynoszącą 1046 osób. Stanowi kluczowe znaczenie w układzie przestrzennie-funkcjonalnym graniczącym od północy – z południową granicą terenów kole-

---

⁸ Dokument Małopolskiego Regionalnego Programu Operacyjnego na lata 2007-2013 w osi priorytetowej 6: Spójność wewnątrzregionalna, Działanie 6.1. Rozwój miast, Schemat A. Projekty realizowane wyłącznie w ramach programów rewitalizacji określa, że na działania rewitalizacyjne w woj. małopolskim zostanie przeznaczona suma 67 702 105 euro.

⁹ Pierwsza edycja obejmowała Uchwałę Nr LXXXIX/1006/IV/2006 w sprawie przyjęcia „Miejskiego Programu Rewitalizacji dla Miasta Poznania – etap pilotażowy – Śródka”. Przed powyższą uchwałą 10 maja 2005 r. Rada Miasta Poznania przyjęła uchwałę w sprawie przystąpienia do opracowania Miejskiego Programu Rewitalizacji oraz powołania Komisji Rady Miasta Poznania ds. Rewitalizacji. Miejski Program Rewitalizacji jest równoznaczny z Lokalnym Programem Rewitalizacji według Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego. We wrześniu 2005 r. zostały opracowane Założenia Miejskiego Programu Rewitalizacji dla miasta Poznania, które stanowiły materiał do dalszych prac nad Programem. W dokumencie Założeń określono kierunki polityki rewitalizacyjnej w mieście na podstawie przeprowadzonych analiz odnośnie do poziomu bezrobocia, ubóstwa, przestępczości, przedsiębiorczości, degradacji infrastruktury technicznej i zanieczyszczenia środowiska. Stworzono również syntezę wyników analizy stanów kryzysowych i konsultacji społecznych. Urząd Miasta Poznania zbierał także wnioski o objęcie terenów Miejskim Programem Rewitalizacji wśród mieszkańców, instytucji, rad osiedli, wspólnot mieszkaniowych itd.

¹⁰ Kryteria zostały również zastosowane w dokumencie Założeń do Miejskiego Programu Rewitalizacji Krakowa przy wyborze obszarów przeznaczonych do rewitalizacji w pierwszej kolejności.

jowych linii Berlin–Warszawa, od wschodu – z ulicą Podwale i Jana Pawła II, od południa – z rzeką Cybiną, a od zachodu – z zachodnią skarpą rzeki Cybiny (tzw. kanał ulgi).

Pierwsza część Lokalnego Programu Rewitalizacji powstała głównie w celu pozyskania środków z funduszy strukturalnych 2004-2006. W ramach pierwszej edycji programu Urząd Miasta Poznania starał się o środki w ramach Zintegrowanego Programu Rozwoju Regionalnego, działanie 3.3 Zdegradowane obszary miejskie, przemysłowe i powojkowe, poddziałanie 3.3.1 Rewitalizacja obszarów miejskich. Poznań otrzymał dofinansowanie na dwa zgłoszone projekty rewitalizacyjne objęte programem: budowę mostu Cybińskiego między Śródką a Ostrowem Tumskim oraz renowację zabytkowego zespołu obiektów Ośrodka Szkolno-Wychowawczego dla Dzieci Nieśłyszących przy ul. Bydgoskiej. Łączna kwota projektów stanowiła sumę 8 055 877,48 zł.

Budowa mostu przyczyniła się do połączenia obszaru Śródky z Ostrowem Tumskim. Zgodnie z podjętą Uchwałą Nr XXVI/254/V/2007 Rady Miasta Poznania z 20 listopada 2007 r., most otrzymał nazwę biskupa Jordana, pierwszego biskupa Polski. W maju 2008 r. budowla została nagrodzona przez redakcję „Polskich Dróg”, Instytut Badawczy Dróg i Mostów oraz Ogólnopolską Izbę Gospodarczą Drogownictwa nagrodą „Polskie drogi XXI”.

Obecnie w ramach drugiej edycji MPR prowadzone są działania związane z budową systemu monitoringu wizyjnego na obszarze Śródky, Ostrowa Tumskiego i Chwaliszczewa. Środki na realizację zadania zostały zarezerwowane w budżecie miasta, a jego wartość w ramach pierwszego etapu ma wynieść ok. 935 tys. zł. Monitoring ma wpłynąć na poprawę bezpieczeństwa rewitalizowanych obszarów oraz zapobiec niszczeniu pozytywnych efektów rewitalizacji.

Dokumenty Lokalnych Programów Rewitalizacji kształtują przestrzeń miejską poprzez wizję w nich zawartą i projekty, które w znaczący sposób mogą wpłynąć na poprawę sytuacji obszarów kryzysowych. Zawarte w programach analizy i badania precyzują dokładnie problemy i stają się wyjściowym motorem przy ich rozwiązywaniu. Dzięki uzyskaniu wstępnych wskaźników przed rozpoczęciem procesu wdrażania programu, możliwe jest nadzorowanie w późniejszych etapach i porównywanie efektów przy realizacji.

Wyzwaniem miast w kształtowaniu polityki rewitalizacyjnej jest doprowadzenie za pomocą programu do zmiany funkcji obszaru kryzysowego, bądź przywrócenia mu dawnych funkcji, które na przestrzeni lat utraciły swoje znaczenie. Pierwsze efekty działań są już widoczne, jak to widać na przykładzie Poznania. Dzięki dotacji z funduszy strukturalnych mogły zostać zrealizowane projekty rewitalizacyjne na szeroką skalę, wpływające na zmianę wizerunku miasta. Kraków dopiero rozpoczyna działania mające na celu poprawę sytuacji obszarów przeznaczonych do rewitalizacji. Po uchwaleniu programu przez Radę Miasta, na zmianę wizerunku szansę mają najstarsze dzielnice Krakowa, które uległy degradacji na przestrzeni lat.

Końcowe efekty wdrażania Lokalnych Programów Rewitalizacji będą widoczne za kilkanaście, a nawet w niektórych przypadkach, za kilkadziesiąt lat – z uwagi na to, iż są to programy wieloletnie, wieloetapowe, uzupełniane o nowe projekty zagospodarowania obszarów kryzysowych.

Bibliografia

Billert A., *Rewitalizacja i rozwój miast w Polsce – uwarunkowania i scenariusze w świetle doświadczeń europejskich*, [w:] *Rewitalizacja miast w Polsce. Pierwsze doświadczenia*, red. P. Lorens, Warszawa 2007.

Gerald L. G., „Strategiczny plan dla gminy. Jak osiągnąć sukces”, Agencja Rozwoju Komunalnego, Warszawa 1998.

Heller C. A., „Rewitalizacja obszarów miejskich. Praktyczny przewodnik: jak opracować Lokalny Plan Rozwoju?”, Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego w Polsce, Warszawa 2005.

Jałowiecki B., Szczepański S. M., *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Warszawa 2006.

Lorens P., *Znaczenie procesów rewitalizacyjnych we współczesnym rozwoju polskich miast*, [w:] *Rewitalizacja miast w Polsce. Pierwsze doświadczenia*, red. P. Lorens, Warszawa 2007.

„Miejski Program Rewitalizacji Krakowa”, projekt oprac. pod kier. G. Adamczyk-Arms [et al.], Kraków 2008.

„Metodyka przygotowania i oceny programu rewitalizacji w ramach Małopolskiego Regionalnego Programu Operacyjnego na lata 2007-2013”, Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Kraków 2007.

Pawłowski J., Zimna J., Lorens P., *Finansowanie przedsięwzięć rewitalizacyjnych z funduszy unijnych w okresie planowania 2007-2013*, *Rewitalizacja miast w Polsce. Pierwsze doświadczenia*, red. P. Lorens, Warszawa 2007.

Podręcznik rewitalizacji. Zasady, procedury i metody działania współczesnych procesów rewitalizacji, red. A. Billert [et al.], Warszawa 2003.

„Rewitalizacja, rehabilitacja, restrukturyzacja, odnowa miast”, red. Z. Ziobrowski [et al.], Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej Oddział w Krakowie, Kraków 2007.

Skalski K., *Problemy rewitalizacji w Polsce – bilans, perspektywy, zarządzanie*, [w:] *Rewitalizacja miast w Polsce. Pierwsze doświadczenia*, red. P. Lorens, Warszawa 2007.

Świerczewska K., Kopeć M., *Tereny poprzemysłowe objęte Lokalnym Programem Rewitalizacji Krakowa*, red. K. Lenartowicz, D. Maciąg, [materiały pokonferencyjne], Politechnika Krakowska, Kraków 2007.

Wykluczenie, rewitalizacja, spójność społeczna, red. nauk. L. Frąckiewicz, Katowice-Warszawa 2004.